

MATERIÁLY

REVÍZIA ZNAKOV, SYMBOLOV, PAMÄTNÍKOV A SÔCH V OBDOBÍ AUTONÓMIE ASLOVENSKEJ REPUBLIKY 1938 – 1945 PRÍKLAD MESTA NITRA

ALENA MIKULÁŠOVÁ – MIROSLAV PALÁRIK

MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. The revision of shields, symbols, monuments and statues in the period of autonomy and the Slovak Republic, 1938–1945: the example of the city of Nitra. *Historický časopis*, 2018, 66, 3, pp. 523-546, Bratislava.

The period 1938–1945 brought extensive changes to the territory of Slovakia in all spheres of life. The public spaces did not escape the attention of the regime and were affected by numerous decrees. The consistent revision of shields, symbols, monuments and statues was a significant aspect of this. The process occurred in several phases. The first removed material reminders of the Czechoslovak Republic and democratic system. Jewish symbols were eliminated. Later the representatives of the regime concentrated on monuments to the so-called “Hungarian saints” and symbols connected with the period of the Kingdom of Hungary. This effected not only secular but also sacred spaces, and government officials came into conflict with the highest representatives of the Church in Slovakia. In the end, this prevented the consistent completion of the action.

Key words: Nitra. Sacred objects. Statues. State symbols. 1938–1945. Totalitarianism.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.3.6>

V priebehu dvadsiateho storočia prešli ulice, námestia a iné verejné priestranstvá v mestách a obciach na území Slovenska početnými zmenami. Tie nemali iba architektonický charakter, ale opakovane sa stali nástrojom formovania, inštitucionalizovania a nezriedka manipulovania historickej pamäte. Vytvárali možnosti na odovzdávanie ideologického odkazu predovšetkým prostredníctvom zmeny pomenovania, osádzaním sôch a pamätníkov a vďaka slávnostiam a iným ritualizovaným formám spomínania. Verejné priestranstvá získavali a strácali názvy podľa aktuálnej politickej situácie, na podstavce a viditeľné miesta boli inštalované sochy, pamätníky a pamätne dosky podľa aktuálneho diskurzu, interpretácie historických udalostí a významu osobností. Zadávatelmi a tvorcami boli zvyčajne aktuálni držitelia moci, príjemcami široká verejnosť.

V širšom kontexte sa sochám a ich významu venujú najmä sociológovia, aplikujúc pritom poznatky o procese kreovania kultúrnej pamäte¹ a význame sôch z hľadiska spomínania. Pripomínané a v kolektívnej pamäti ukotvované sú udalosti s heroickým alebo traumatickým charakterom.² Sochy, pamätníky a pamätné tabule tvoria významnú súčasť verejných priestranstiev a sú venované spomienke na určitú udalosť alebo významnú osobnosť. Nie sú produktom spontánnosti, ale premysleného zámeru. Vďaka nim obyvatelia získavajú informácie o udalosti či osobnosti a stávajú sa dôležitými komponentmi formovania pamäte, materializujú kultúrne významy,³ stávajú sa materiálnym vyjadrením pamäte. Predstavitelia politickej moci ich radi využívajú na podporu ideológie a legitímáciu moci.

S pamätníkmi, sochami a symbolmi sa často spája emocionálna väzba, utvrzovaná rituálmi spomínania.⁴ Sú stavané tak, aby vydržali dlhý čas a uchovávali

-
- 1 V posledných troch dekáдах prebehla živá diskusia týkajúca sa termínu kolektívna pamäť, ktorý zaviedol Maurice Halbwachs (1877 – 1945). HALBWACHS, Maurice. *On collective memory*. Editoval, preložil a úvod napísal Lewis A. Coser. Chicago Chicago University Press, 1992, 235 s. ISBN 0226115941. Termín sa postupne stal nejasnou metaforou pre sociálnu súdržnosť. Jan Assmann Halbwachsovu teóriu revidoval a uviedol pojem *kultúrna pamäť*. Assmann kladie do popredia formovania pamäti texty, rituály, obrazy, sochy. Roku 2011 Assmann navrhol odlišenie dvoch foriem zdieľanej pamäte: 1. komunikatívnu pamäť ako súčasť každodenných procesov, založenú predovšetkým na ústnom odovzdávaní a slovnom výklade. 2. Kultúrnu pamäť, ktorá presahuje obdobie pamäti zdieľania medzi súčasníkmi. V tomto prípade sa rôznymi formami dbá o materiálne zachovanie pripomienok udalostí. ASSMANN, Jan. Communicative and Cultural Memory. In MEUSBURGER, Peter – HEFFERNAN, Michael – WUNDER, Edgar (eds.). *Cultural Memories: the Geographical Point of View*. Dordrecht: Springer Netherlands, 2011, s. 15-28. ISBN 9789048189441. Úvahy o materializovanej pamäti a o *miestach pamäti* rozpracoval NORA, Pierre. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. In *The Representations*, 1989, roč. 26, s. 7-24. ISSN 0734-6018. K nim Andreas Huyssen pridal *pamäť miest*. HUYSEN, Andreas. *Present Pasts. Urban Palimpsest and the Politics of Memory*. Stanford: Stanford University Press, 2003, 177 s. ISBN 9780804745611. Časť textu vyšla v českom preklade v monotematickom čísle časopisu *Sociální studia*. Por. SZALÓ, Csaba. Od kolektívni paměti k paměti míst (editorial). In *Sociální studia*, 2013, roč. 10, č. 4, s. 7-11. ISSN 1214-813X.
  - 2 RUISEL, Imrich. O konštruktivnosti dlhodobej pamäti. In PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.). *Malé dejiny veľkých udalostí I*. Bratislava: Tomáš Písecký ARM 333, 2005, s. 20-30, tu s. 21. ISBN 8089069134; KUBÁTOVÁ, Helena. Collective Memory and Collective Identity of Hlučín Region Inhabitants in the 20th Century. In *Historická sociologie*, 2016, č. 1, s. 11-32. ISSN 2336-3525.
  - 3 OLÁH, Gábor. Kolektívni paměť, prostor a významy. Případ náměstí Svobody v Budapešti. In *Sociologický časopis*, 2013, roč. 49, č. 5, s. 729-750, tu s. 730. ISSN 2336-128X.
  - 4 KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid et al. „Výjdeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet“: Integrovaný a mobilizačný význam slávnosti v živote spoločnosti. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, 245 s. ISBN 9788089396207; KOVÁČ, Dušan. *Bratislava 1939 – 1945: Vojna a mier v meste*. Bratislava: Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006, s. 61-82. ISBN 8089218296; HASAROVÁ, Zuzana. Nový sviatok v kalendáru komunistického režimu.

hodnoty, významy a odkazy, ktoré by mali mať dlhé trvanie, stali sa mementom pre ďalšie generácie.⁵ Tak ako sa pri ich stavbe používa jednoducho čitateľná symbolika, rovnako jednoducho čitateľný je aj vzťah moci k nim. K takýmto predmetom a miestam sa vytvára emocionálny vzťah, ktorý sa môže pokúsiť nová moc alebo nové okolnosti prekryť.⁶ Ich inštalovanie či likvidácia nezriedka vyvolávajú silné emocionálne reakcie a diskusie. Príkladom z posledných rokov môže byť osadenie súsošia Cyrila a Metoda v Komárne (2010) či diskusia okolo inštalácie jazdeckej sochy Svätopluka na Bratislavskom hrade (2010). Radikálne zmeny vo verejnom priestore sa spájajú tradične so zmenami politických režimov. Išlo o vizuálny a materiálny spôsob, ako prezentovať zmenu politických pomerov a vzťah k predchádzajúcemu obdobiu. V 20. storočí došlo na území (Česko)Slovenska opakovane k masívnym vlnám premenovania verejných priestranstiev, reinštalácií sôch, pomníkov, pamätníkov a pamätných tabúl. Ľubomír Lipták tento proces výstižne označil ako „rošádu na piedestáloch“.

V slovenskej historiografii bola problematika sôch, ich symbolického významu a vzťahu vládnej moci k nim doteraz skôr len naznačená.⁷ Počet analytických štúdií venujúcich sa otázke obsadzovania verejných priestorov symbolmi, sochami a pamätníkmi z jednotlivých regiónov je v súčasnosti pomerne malý. Najčastejšie ide o príklady osudov konkrétnych sôch, napr. sochy Márie Terézie v Bratislave, Milana Rastislava Štefánika či T. G. Masaryka.⁸ Zaujímavé po-

---

K formovaniu osláv československo-sovietskeho vzťahu na konci 40. rokov 20. storočia. In *Studia Historica Nitriensia*, 2016, roč. 20, č. 1, s. 135-160. ISSN 1338-7219. HASAROVÁ, Zuzana. Stalinove narodeniny – účel, podoba a priebeh akcie v Československu. In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 1, s. 121-136. ISSN 1338-7219.

5 OLÁH, ref. 3, s. 731.

6 ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Praha: Prostor, 2001, 320 s. ISBN 8072600516. K problematike vyšli dva zaujímavé zborníky aj s príspevkami slovenských historikov JAWORSKI, Rudolf – STACHEL, Peter. *Die Besetzung des öffentlichen Raumes. Politische Plätze, Denkmäler und Straßennamen in Europäischen Vergleich*. Berlin: Frank&Timme Verlag, 2007, 466 s. ISBN 9783865961280; MARÈS, Antoine – MICHEL, Bernard. *Lieux de mémoire en Europe centrale*. Paris: l'Institut d'études slaves, 2009, 196 s. ISBN 9782720404559.

7 LIPTÁK, Ľubomír. Kolektívne identity a verejné priestory. In CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena (eds.). *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1999, s. 117-131. ISBN 8088880351; LIPTÁK, Ľubomír. Rošády na piedestáloch. Pomníky a politické zmeny pomníkov. In *OS – Fórum občianskej spoločnosti*, 1998, č. 11, s. 29-34; LIPTÁK, Ľubomír. Rošády na piedestáloch. II: Pomníky a politické zmeny pomníkov. In *OS – Fórum občianskej spoločnosti*, 1998, č. 12, s. 31-36; ŠVORC, Peter. Gedenktafeln und Denkmäler in der Slowakei – Die Reflexion der Vergangenheit oder der Gegenwart? In VEEN, Hans-Joachim – KNIGGE, Volkhard (eds.). *Denkmäler demokratischer Umbrüche nach 1945*. Köln: Böhlau Verlag Köln, 2014, s. 177-198. ISBN 9783412223885. Prehľad v slovenskej historiografii: KURHAJCOVÁ, Alica. Historical Memory Research in Slovakia. In *Acta Poloniae Historica*, 2012, roč. 106, s. 77- 98. ISSN 0001-6892.

8 HOLEC, Roman. Panovníci na piedestáloch. Osudy dvoch pomníkov. In *História: revue*

znatky však môže priniesť pohľad na rozsah zmien v konkrétnych regiónoch, nielen na dominantné sochy v centrách miest, ale úsilie pochopiť rozsah zmien vo všeobecnosti.

Verejné priestranstvá sa začali sekulárnymi sochami a pamätníkmi zaplňať v priebehu druhej polovice 19. storočia.⁹ Dopĺňali sakrálné pamätníky, ktoré sa na námestiach a uliciach nachádzali už skôr (morové stĺpy či božie muky). Významnú úlohu zohrávali v procese formovania moderných národov, keď slúžili ako jeden z možných identifikačných a legitimačných prvkov a materiál-ny prejav formujúcej sa historickej pamäti. Po roku 1918 sa ulice a námestia slovenských miest po prvýkrát zaplnili názvami po slovenských osobnostiach a bojovníkoch za československú samostatnosť, nahradzovali predchádzajúce snaženie o ukotvenie uhorskej identity. Nová politická moc sa jednoznačne vyrovnala s minulosťou.

V niektorých prípadoch išlo o násilné odstránenie pamätníkov a sôch spojených s predchádzajúcimi dekadami či storočiami. Násilnosti sa odohrali v Prahe,¹⁰ ale zasiahnuté boli napríklad aj Nitra či Devín, kde došlo k likvidácii miléniových stĺpov.¹¹ Na námestia sa dostali sochy slovenských dejateľov, vo viacerých československých mestách boli osadené skulptúry prezidenta Osloboditeľa či Milana Rastislava Štefánika, pamätníky pripomínajúce vznik Československej republiky či pamätné dosky legionárom. Spôsob, akým sa nová vládna garnitúra zmocnila verejného priestoru, možno označiť za precedens.¹²

---

o dejinách spoločnosti, 2005, roč. 5, č. 5, s. 9-11. ISSN 1335-8316; ZEMKO, Milan. Osudy (nielen) bratislavských sôch. In *História: revue o dejinách spoločnosti*, 2012, č. 3-4, s. 66-68. ISSN 1335-8316; MACHO, Peter. *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti*. Bratislava: Historický ústav SAV & Prodama, 2011, 208 s. ISBN 9788089396139; BABJAK, Juraj. Pomníky a sochy Milana Rastislava Štefánika vystavané na Slovensku v období rokov 1919 – 1945 a slávnosti ich odhalenia. In MI-CHÁLEK, Slavomír (ed.). *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín*. Bratislava: Prodama, 2014, s. 83-104. ISBN 9788089396283; MANNOVÁ, Elena. Von Maria Theresia zum Schönen Náci. Kollektive Gedächtnisse und Denkmalkultur in Bratislava. In JAWORSKI, Rudolf – STACHEL, Peter. *Die Besetzung des öffentlichen Raumes. Politische Plätze, Denkmäler und Straßennamen in Europäischen Vergleich*. Berlin: Frank&Timme Verlag, 2007, s. 203-216. ISBN 9783865961280.

9 LIPTÁK, Kolektívne identity..., ref. 7, s. 128.

10 HORA, Petr. Kde kdysi stával Mariánský sloup. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Moravica*, 2008, roč. 6, s. 25-30. ISSN 1801-7061.

11 KOMORA, Pavol. Milénárne oslavy v Uhorsku roku 1896 a ich vnímanie v slovenskom prostredí. In *Historický časopis*, 1996, roč. 44, č. 1, s. 3-16. ISSN 0018-2575; VRÁBEL, Ferdinand. Zánik miléniových pomníkov na Devíne a Zobore. In *Pamiatky a múzeá*, 2014, roč. 63, č. 1, s. 14-20. ISSN 1335-4353. Publikované boli aj spomienky legionára, ktorý sa zúčastnil likvidácie zoborského milénárneho stĺpu. HONZA-DUBNICKÝ, Jozef. *Zápisky legionára*. Ed. Ferdinand Vrábel. Banská Bystrica: PRO, 2014, 176 s. ISBN 9788089057467.

12 LIPTÁK, Kolektívne identity..., ref. 7, s. 129.

Ďalšie radikálne zmeny týkajúce sa revízie symbolov, sôch a pamätníkov na verejných priestranstvách vládnuou garnitúrou prebehli počas jesene 1938 a následne v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. Príspevok sleduje problematiku, zdôvodnenie, formy, priebeh, reakcie a rozsah na príklade mesta Nitra. Dá sa predpokladať, že viaceré závery budú mať, po zohľadnení regionálnych špecifik, širšiu platnosť.

Zahranícopolitické udalosti a tlak na Československú republiku sa v priebehu roku 1938 stali aj katalyzátorom vnútropolitických zmien a nárastu napätia. Po vyhlásení autonómie došlo na území Nitry k prvým prejavom vysporiadania sa s československou štátnosťou a nárastu protičeských nálad, ktoré boli sprevádzané výtržnosťami. Najsignifikantnejší incident sa udial krátko pred Vianocami.

Dňa 22. decembra 1938 bola v Nitre z podstavca na Masarykovom námestí v parku pred budovou súdu zhodená mosadzná socha T. G. Masaryka od akademického sochára Otta Gutfreunda. Zjavne nešlo o prejav náhodného výtržníctva, ale akt mal symbolický význam a zrejmy politický podtext. Úrady mali dôvodné podozrenie, že čin spáchali príslušníci Hlinkovej gardy (HG),¹³ konkrétne obvinenia však neboli vznesené a incident nebol dôsledne vyšetrený, čo poukazuje na nálady v meste. Neexistoval záujem o opravenie sochy a jej reinštaláciu, hoci poškodenie nebolo závažné.

Zástupcovia mesta navrhovali venovať sochu niektorému českému alebo moravskému mestu. Ministerstvo národnej obrany tzv. druhej Československej republiky odporúčalo vo veci obnovenia sochy a pamätníka využiť aj existujúce donucovacie prostriedky a nátlak. Neúspešne preferovalo jej navrátenie na pôvodné miesto zo symbolických aj politických dôvodov.¹⁴ Prvý československý prezident však už nezapadal do nových politických pomerov na Slovensku. Podstavec zostal niekoľko mesiacov prázdny. Mestské zastupiteľstvo 3. marca 1939 rozhodlo, že na mieste bude inštalovaný a odhalený pomník M. R. Štefánika, pôvodne evakuovaný z Levíc,¹⁵ ktoré sa stali súčasťou Maďarska. Stalo sa tak 7. mája 1939, keď bola v Nitre slávnostne odhalená socha M. R. Štefánika, za

13 HETÉNYI, Martin. Búrlivé udalosti v marci 1939 a nitriansky región. In BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal (eds.). *Rozbitie alebo rozpad?* Bratislava: Veda, 2010, s. 430-447, tu s. 437. ISBN 9788022411509. Paralelne s odstraňovaním s týmto procesom začalo prebiehať aj premenovávanie nitrianskych ulíc a námestí. O tom bližšie: MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Názvy ulíc a námestí v zajatí politiky. Zoznam slovenských dejateľov schválených na pomenovanie verejných priestranstiev v rokoch 1939 – 1945. In *Studia Historica Nitriensia*, 2016, roč. 20, č. 1, s. 178-211. ISSN 1338-7219.

14 Vojenský historický archiv Praha, f. Ministerstvo národní obrany; kartón (ďalej k.) 13027, sign. 597/3, Nitra, pomník presidenta Osvoboditele T. G. Masaryka, svržení.

15 ŠVOLIKOVÁ, Marta. Osudy levické sochy generála M. R. Štefánika. In *Acta Musei Tekovensis VII*, 2008, s. 114-121. ISBN 9788088831012.

účasti zhromaždených občanov, predsedu vlády Jozefa Tisa a hlavného veliteľa HG Alexandra Macha.¹⁶

Československé symboly boli ostentatívne likvidované krátko po vyhlásení Slovenského štátu, už 14. a 15. marca 1939.¹⁷ Týkalo sa to odstraňovania tabúl s československým znakom napríklad z priečelia kasární či budovy gymnázia. Odstraňované boli aj symboly na uniformách. Priebeh bol živelný, realizovaný z iniciatívy jednotlivcov. V nasledujúcich mesiacoch malo odstraňovanie znakov a symbolov československej štátnosti organizovaný charakter, koordinovaný príslušnými úradmi. Vykonávateľmi boli notárske úrady, v ktorých kompetencii boli obecné budovy, a žandárske stanice, ktoré mali na starosti zvyšok verejného priestoru. Začiatkom februára 1940 vládna moc konštatovala, že priebeh odstraňovania starých symbolov nebol uspokojivý. Množili sa sťažnosti, že súkromné, verejné aj štátne úrady a podniky ponechávali rôzne nápisy v českom jazyku a pretrvávalo aj používanie znaku bývalej Československej republiky na budovách i na úradných listinách.

Likvidácia československého znaku nebola dôsledná, často bol len prefarbený slovenskými farbami alebo zakrytý kusom plátna či doskami. Okresný náčelník v Nitre preto na základe pokynov ministerstva vnútra nariadil dôslednú nápravu stavu „*a to bez ohľadu na prípadný náklad, s ktorým by tieto odstraňovacie práce boli spojené*“.¹⁸ Úradný pokyn na zaobchádzanie s týmito predmetmi bol jednoznačný. Obrazy československých prezidentov mali byť spálené a sochy z kovu odovzdané do štátnej mincovne.¹⁹ V prípade, že predmety mali nejakú umeleckú hodnotu (boli zhotovené známymi akademickými maliarmi alebo sochármi) mali byť ponúknuté na uskladnenie miestnym múzeám.²⁰ Hlásenie z Nitry potvrdilo existenciu troch umelecky cenných olejomalieb bývalých

16 Archív Matice slovenskej v Martine (ďalej AMS v MT), f. Miestne odbory Matice slovenskej I.a ústredná evidencia (ďalej MOMS Nitra), 1919 – 1951 (1952), k. 192. Plagát s pozvaním na slávnostné odhalenie sochy M. R. Štefánika. O priebehu odhalenia sochy informuje: *Nitrianska stráž*, roč. 19, 14. máj 1939, Štefánikove oslavy v Nitre, s. 1-2.

17 *Nitrianska stráž*, roč. 19, č. 12, 19. marec 1939, Udalosti z týždňa, s. 2; HETÉNYI, ref. 13, s. 439-440; Por. HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan (eds.). *Slovensko v 20. storočí. 4. zväzok: Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava: Veda, 2015, 480 s. ISBN 9788022413510.

18 Štátny archív v Nitre – pobočka Horné Krškany (ďalej ŠAN – p. H. Krškany), f. Obecný notársky úrad Nitra (ďalej f. ONÚN), k. 4, 368/1940 prez., pokyn okresného náčelníka z 27. februára 1940.

19 Štátny archív v Nitre – pobočka Ivanka pri Nitre (ďalej ŠAN – p. Ivanka pri Nitre), f. Polícajný úrad v Nitre (ďalej f. ŠPÚN), 1939 – 1942, k. 3, list prezídia ministerstva vnútra adresovaný všetkým odborom a oddeleniam ministerstva vnútra, župným a okresným úradom, 21. február 1940.

20 ŠAN – pob. Ivanka pri Nitre, f. ŠPÚN, 1939 – 1942, k. 3. List prezídia ministerstva vnútra, 18. marec 1940.

prezidentov, ktoré už boli uložené na mieste neprístupnom verejnosti a neskôr boli postúpené nitrianskemu múzeu.²¹ Počas prvých mesiacov roku 1940 boli odstránené aj zostávajúce československé symboly. V pramennom materiáli z nitrianskeho regiónu sa nezachovali správy, ktoré by hovorili o nejakej forme súhlasu či problémoch s odstraňovaním československých znakov a symbolov.

Okrem symbolov a znakov, ktoré mohli byť považované za spomienku na československú štátnosť, sa do zorného poľa úradov dostali aj ďalšie symboly, ktoré neboli v súlade s novými politickými pomermi. Používanie židovských symbolov čiastočne reguloval *Židovský kódex*,²² podľa archívnych dokumentov ich odstraňovanie nepredstavovalo rozsiahlejšiu úradnú agendu. Veľký záujem vyvolávali artefakty, ktoré bolo možné považovať za maďarské, respektíve ich bolo možné priradiť k obdobiu Uhorského kráľovstva. Nešlo len o verejné priestranstvá a sekulárne budovy, ale predstavitelia režimu problém videli aj vo výzdobách kostolov a iných cirkevných objektoch. Zásahy proti symbolom, ktoré boli považované za maďarské, sa v niektorých regiónoch Slovenska objavili už počas rokov 1940 – 1941. V máji 1940 boli predstavitelia Šarišsko-zemplínskej župy poverení zaistiť likvidáciu maďarských pamätných tabúl v Prešove, pričom majitelia budov museli odstrániť šesť takýchto pamiatok.²³ V Nitre v júli roku 1940 vyvolal záujem maďarský nápis na mariánskom stĺpe pred mestským domom. Nápis a sochu nechal zhotoviť nitriansky biskup Augustín Roškoványi. Keďže skulptúra bola postavená v roku 1882, nespádala v tom čase pod pamiatkovú ochranu, a preto bol reštaurátorom pôvodný nápis prekrytý slovenským.²⁴ Podobne v tichosti sa udiali zmeny aj pri rekonštrukcii interiéru piaristického kostola v Nitre v rokoch 1940 – 1941. Počas nej boli pôvodné fresky, znázorňujúce epizódy zo života „uhorských svätých“, nahradené výjavmi z obdobia Veľkej Moravy, stvárnením Cyrila a Metoda, ďalej tu boli zobrazení sv. Svorad a Benedikt a sv. Bystrík. Všetci boli dobovou ideológiou chápaní ako „slovenskí svätci“.²⁵ Nitriansky župan Štefan Hašík neskôr informoval, že v roku 1941 dal

21 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, k. 4, štátny znak – odstránenie, stanovisko obecného notára z 17. apríla 1940.

22 Vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z., konkrétne hlava IX. týkajúca sa obmedzení vo veciach kultu a vzdelania. Pozri: Nariadenie zo dňa 9. 9. 1941, o právnom postavení Židov. Dostupné na internete: http://www.upn.gov.sk/data/pdf/vlada_198-1941.pdf [cit. 2016-06-20].

23 HETÉNYI, Martin. Postavenie maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1939- 1940. In PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (eds.). *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a Salzburskými rokovaniami*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2008, s. 93-111, tu s. 107-108. ISBN 9788080688875.

24 ŠAN – p. Ivanka pri Nitre, f. ŠPÚN, 1939 – 1942, k. 3. List Štátneho policajného úradu v Nitre adresovaný prezídiu župného úradu v Nitre dňa 26. júla 1940. Rekonštrukciu robil sochár František Gibala. KOLEKTÍV AUTOROV. *Mariánsky stĺp*. In *Sakrálne pamiatky v Nitre*. Nitra: NYSIS, 2012, s. 11.

25 *Nitrianska stráž*, roč. 21, č. 37, 28. september 1941, s. 1. Pred posviackou obnoveného kostola

„na vlastnú päsť“ odstrániť nevyhovujúce sochárske diela a nápisy z niekoľkých kostolov v Nitrianskej župe.²⁶ Tieto akcie nemali úradne organizovaný charakter. V tomto čase išlo o spontánne riešenie konkrétnych situácií, za ktorými stáli zvyčajne iniciatívni jednotlivci.

Prvé úradné výzvy na spisovanie sakrálnych pamiatok, ktoré by mohli byť pre štátnu ideológiu problematické, začali v apríli roku 1941.²⁷ Akciu vykonávalo ministerstvo školstva a národnej osvety, pod kuratelou ktorého agenda okolo pamiatok priamo spadala. Obežníkom oslovilo biskupské úrady, aby mu v čo najkratšom čase dodali zoznam cudzích štátnych znakov a cudzojazyčných nápisov, ktoré boli súčasťou interiérov chrámov.²⁸ Nariadenie vyvolalo u predstaviteľov cirkvi nevôľu, preto sa problém riešil na zasadnutí Konferencie biskupov. Podľa jej záverov akcia bola v rozpore s cirkevnými zvyklosťami. Iniciatíva však nebola zamietnutá úplne. Biskupi videli možnosť odstránenia niektorých, najmä menších, predmetov pri renováciách chrámov. Vyžadovalo by si to ale dodatočné finančné náklady.²⁹

Finančnú záťaž v takom prípade odporúčali preniesť na štát. Ministerstvo školstva sa snažilo viesť agendu citlivo, vzhľadom na dlhodobu korektný vzťah štátneho aparátu a cirkvi, avšak oponovalo, že cieľom bolo odstrániť najmä nové, respektíve v nedávnej minulosti zhotovené sochy, maľby a nápisy bez historickej alebo umeleckej ceny (predmety s dátumom vzniku po roku 1850). Akcia mala prebehnúť v úzkej súčinnosti s cirkevnými predstaviteľmi a výsostne podľa ich návrhov. Úradníci súhlasili s návrhom biskupov odstraňovať predmety počas renovácií, s finančným príspevom zo strany štátu.³⁰ Zoznamy predmetov boli nakoniec vyhotovené a dodané, záležitosť ale zostala nedoriešená, pretože ministerstvo sa na istý čas o problém prestalo zaujímať. Možno predpokladať, že jednou z príčin straty záujmu oficiálnych miest o problematiku mohol byť aj

---

piaristov v Nitre. Rekonštrukciu kostola robil známy nitriansky umelec Edmund Massányi. HUČKOVÁ, Marta. *Edmund Massányi. In memoriam 1907 – 1966*. Nitra: Nitrianska galéria v Nitre, 2004, s. 18. ISBN 8085746247.

26 ŠAN – p. Ivanka pri Nitre pri Nitre, f. Župa Nitrianska III (ďalej ŽN III), 1944, k. 67. List prezídia Župného úradu v Nitre adresovaný ministerstvu vnútra dňa 14. apríla 1944.

27 Archív Pamiatkového úradu v Bratislave (ďalej APÚ v BA), f. Pamiatkové úrady na Slovensku – Dodatok (ďalej F. PÚS – D), 1918 – 1959, inventárne číslo (ďalej i. č.) 3365. List Ministerstva školstva a národnej osvety adresovaný Župnému úradu v Bratislave dňa 21. apríla 1941.

28 ŠAN – p. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1944, k. 67. List ministerstva vnútra adresovaný ministerstvu školstva a národnej osvety dňa 19. augusta 1943.

29 APÚ v BA, f. PÚS – D, 1918 – 1959, i. č. 3403. List Karola Kmeťka, predsedu biskupskej konferencie, adresovaný Ministerstvu školstva a národnej osvety dňa 11. októbra 1941.

30 APÚ v BA, f. PÚS – D, 1918 – 1959, i. č. 3403. List Ministerstva školstva a národnej osvety adresovaný Biskupskému úradu v Nitre dňa 3. decembra 1941.

tlak zo strany Nemecka. Ríša totiž na vládnych predstaviteľov naliehala, aby sa vzťahy s Maďarskom čo najrýchlejšie znormalizovali.³¹ Akcia s odstraňovaním „maďarských“ svätcov by touto zámeru neprosperovala a mohla vyvolať eskaláciu napätia. Do úvahy treba brať aj situáciu na vnútropolitickú scénu a aktuálne problémy, ktoré držiteľia moci v priebehu rokov 1941 – 1942 riešili.

Sochy a symboly sa dostali do centra pozornosti za zmenených zahraničnopolitických okolností počas roku 1943, keď sa záležitosť riešila nariadením z najvyšších inštitúcií. Podobne ako tomu bolo v Nemecku, ani na Slovensku ohľadom sôch a pamätníkov nevznikla samostatná legislatívna úprava. Situácia sa riešila operatívne prostredníctvom vyhlášok. Agenda sa presunula do kompetencie ministerstva vnútra, ktoré pod vedením ministra Alexandra Macha, postupovalo vo veci výrazne energickejšie.

Vyhlášky Ministerstva vnútra č. 315/1943 Úr. n. a č. 429/1943 Úr. n. zakazovali verejne používať, na verejných a verejne prístupných miestach mať, trpieť a umiestňovať alebo ukazovať také sochy, symboly, obrazy a nápisy a iné podobné predmety a ozdoby, ktoré neboli zlučiteľné so slovenskou štátnou myšlienkou, odporovali duchu samostatnosti Slovenskej republiky alebo pripomínali Slovákom nepriateľské zmýšľanie a vôbec predmety, ktorými sa narúšal verejný poriadok alebo vzbudzovali verejné pohoršenie.³²

V mnohých prípadoch sa zmienené nariadenie týkalo sakrálnych predmetov – obrazov, sôch svätcov a rôznych typov nápisov, umiestnených v chrámoch a kláštoroch. Hoci ústava Slovenskej republiky zaručovala každému občanovi právo voľne si plniť náboženské povinnosti, tieto nesmeli prekračovať ustanovenia zákonov republiky, porušovať verejný poriadok a odporovať kresťanským mravom.³³ Tvorcovia legislatívnej úpravy tým našli zdôvodnenie pre odstraňovanie „štátu nebezpečných“ svätcov. Podobne ako v iných prípadoch, aj teraz boli využité legislatívne úpravy z predchádzajúceho obdobia, ktoré boli aplikované v zmenených politických pomeroch a plasticky upravené pre aktuálne potreby.

31 Bližšie pozri: LIPTÁK, Ľubomír. *2217 dní. Slovensko v čase druhej svetovej vojny*. Bratislava: Kaligram, 2011, s. 238 an. ISBN 9788081015571. V tomto duchu bolo vo februári 1942 vydané cenzúrne nariadenie. „Tlačový mier“ medzi slovenskou a maďarskou stranou bol uzavretý už v roku 1939, od druhej polovice roka 1941 sa cenzúra, kvôli postojom Nemecka, ešte pritvrdila. ŠAN – p. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1942, k. 61. Tlačový pokyn Ústrednej štátnej bezpečnosti adresovaný všetkým županom a Hlavnému veliteľstvu žandárstva v Bratislave dňa 9. februára 1942, podľa ktorého sa v tlači nemali uverejňovať články vyjadrujúce sa o Maďarsku.

32 ŠAN – p. H. Krškany, f. Okresný úrad Nitra (ďalej OÚN), 1944, i. č. 144, k. 58. Obežník predsedu Poradného zboru pre prevádzanie vyhlášky č. 315/1943 Úr. nov. pri Ministerstve vnútra, 14. október 1943.

33 ŠAN – p. H. Krškany, f. OÚN, 1944, i. č. 144, k. 58. Obežník predsedu Poradného zboru pre prevádzanie vyhlášky č. 315/1943 Úr. nov. pri Ministerstve vnútra vydaný dňa 14. októbra 1943.

Z pamiatkového hľadiska boli tieto predmety chránené pamiatkovým zákonom č. 39/1881 ešte z čias rakúsko-uhorskej monarchie a tiež nariadeniami ministra s plnou mocou pre správu Slovenska č. 166 z roku 1919 a č. 24 z roku 1921. Podľa znenia týchto legislatívnych noriem boli pamiatkové alebo umelecké predmety pochádzajúce z prvej polovice 19. storočia alebo zo staršieho obdobia pod ochranou pamiatkového oddelenia ministerstva školstva a národnej osvety (nariadenie č. 166/1919, § 1)³⁴ a k ich premiestneniu z miesta pôvodného uloženia mohlo dôjsť len s jeho súhlasom. Ak však išlo o premiestnenie z dôvodu odbornej ochrany pamiatky, dotyčné oddelenie muselo povoliť prevoz pamiatky (nariadenie č. 24/1921, § 2).³⁵ Túto možnosť, teda premiestnenie pamiatky za účelom jej odbornej ochrany, využívali úrady najčastejšie. Pri reštaurovaní pamiatky malo totiž dôjsť aj k odstráneniu nevyhovujúcich symbolov a nápisov.

Dňa 29. júla 1943 boli notárom a prednostom žandárskych staníc adresované apely na vyhotovenie súpisov nevhodných sôch, obrazov, nápisov a symbolov. Štát odmietol nechať vec na cirkevných predstaviteľoch tak, ako tomu bolo pred dvomi rokmi a záležitosť prebral do vlastných rúk, spoliehajúc sa na verných a agilných úradníkov v regiónoch, ako aj na členov strany a jej polovojenských organizácií.

Odôvodnením honu na nevhodné pamiatky bolo podľa ministra Alexandra Macha: „*výsostné právo štátu: zakázať a netrpieť na svojom území nevhodné veci, ako sochy, symboly, obrazy, nápisy atď.*, – *najmä keď sú tieto duchom cudzie alebo nepriateľské a so suverenitou štátu nezlučiteľné*“.³⁶ V liste ministerstva sa uvádzali presné pokyny na vytvorenie podrobnej správy o nevhodných predmetoch, ktoré sa nachádzali v rajóne toho-ktorého notariátu. Podstatné bolo dosiahnuť u majiteľa alebo správcu priestoru odstránenie poburujúceho predmetu bez nutnosti riešiť situáciu oficiálnou cestou. Akcia mala skončiť do 15. decembra 1943. Apelovalo sa na to, aby úradníci konali maximálne obozretne, nevyvolávali svojim počínaním vášne alebo výtržnosti, všetko riešili v tichosti, nenápadne, ale energicky. Zároveň bolo na akciu uvalené informačné embargo. V tlači a ani v rozhlase sa o situácii nemalo za žiadnych okolností informovať. O záležitosti malo vedieť čo najmenej ľudí, keďže sa dalo očakávať nepochopenie zo strany verejnosti.

34 PLACHT, Otto – HAVELKA, František. *Průručka školské a osvětové správy*. Praha: Státní nakladatelství v Praze, 1934, s. 1644. Pozri aj PALÁRIK, Miroslav. *Zvaz slovenských múzeí v období slovenského štátu 1939 – 1945*. Nitra: UKF, 2011, s. 37-38. ISBN 9788080949938.

35 PLACHT – HAVELKA, ref. 34, s. 1645.

36 Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA v BA), f. Ústredňa štátnej bezpečnosti (ďalej ÚŠB), 1939 – 1945, k. 209. Smernice ministerstva vnútra k vyhláške č. 315/1943 adresované župným úradom, Ústrední štátnej bezpečnosti a policajným úradom na Slovensku dňa 23. júla 1943.

Rozhodujúcim kritériom v prípade uvažovania o odstránení pamiatky malo byť to, kedy, kým, pri akej politickej alebo kultúrnej udalosti, na koho pamiatku a z akých pohnútok bol predmet vytvorený. Za nevhodné mali byť považované v prvom rade obrazy a sochy znázorňujúce svätoštesfanskú korunu, slobodomurárske symboly, Dávidovu hviezdu a motívy štylizované podľa nej, ako aj iné židovské (hebrejské) symboly používané na kresťanských kostoloch a na nežidovských budovách (tieto bolo možné odstrániť okamžite a nahradiť ich primeranejšími symbolmi), ďalej nápisy zvelebujúce osoby nepriateľské voči slovenskému štátu.³⁷ Úradníci tiež mali zistiť, aký umelecký predmet sa na mieste nachádzal predtým, aby ho bolo možné zameniť a výmenu patrične zdôvodniť. Správu o zistených skutočnostiach bolo potrebné poslať úradom do 15. augusta 1943.³⁸ Akcia mala prebehnúť v súčinnosti s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou (HSĽS), HG a Hlinkovou mládežou (HM).

Do záležitosti vstupovala aj otázka pamiatkovej hodnoty predmetov. Ak by z pamiatkovo hodnotného objektu boli odstránené súčasti, došlo by k jeho znehodnoteniu, a preto bolo nutné postupovať veľmi obozretne a s potrebnou dávkou erudovanosti v oblasti kunsthistórie. O veci však rozhodovali úradníci, ktorí neboli znali problematiky a nevedeli určiť skutočnú hodnotu lustrovaného predmetu. Motiváciou ich konania bolo úsilie splniť pokyn, nedisponovali príslušnými znalosťami, často skôr len horlivosťou. Mnohokrát sa stávalo, že obrazy pochádzajúce z 18. storočia boli úradníkmi označené za bezcenné predmety, ktorých likvidácia by nebola žiadnou stratou. Napriek tomu sa množili otázky ohľadom správnosti postupu pri odstraňovaní konkrétnych predmetov, ako aj pochybnosti o ich pamiatkovej hodnote a nutnosti ich odstránenia. Cirkevní predstavitelia proti zasahovaniu do sakrálnych priestorov namietali. Vzniknutú situáciu museli kompetentní pracovníci ministerstva vnútra promptne riešiť. Na pôde ministerstva bol na žiadosť nitrianskeho biskupa Karola Kmeťka vytvorený Poradný zbor pre prevádzanie vyhlášky č. 315/1943 Úr. n. o odstránení nevhodných sôch, nápisov, predmetov.³⁹ Predsedom zboru sa stal vládny radca Konštantín Długopolský a jeho zástupcom Mikuláš Huba. Do zboru mal delegovať odborníkov aj minister školstva a národnej osvety,⁴⁰ dvoch zástupcov mali

37 ŠAN – p. H. Krškany, f. OÚN, 1944, i. č. 144, k. 58. Pokyn ministerstva vnútra zo dňa 23. júla 1943.

38 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Okresného úradu v Nitre adresovaný Notárskemu úradu v Nitre dňa 2. septembra 1943. List Okresného náčelníka Okresného úradu v Nitre adresovaný miestnym notárom a žandárskym staniciam dňa 29. júla 1943.

39 ŠAN – p. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1944, k. 67. List ministerstva vnútra adresovaný ministerstvu školstva a národnej osvety dňa 19. augusta 1943.

40 Za ministerstvo školstva bol do komisie delegovaný kunsthistorik Vladimír Wagner. Menovaný pôsobil na ministerstve ako zástupca pre pamiatkovú starostlivosť a múzejníctvo. Okrem

zmocniť nitriansky biskup Karol Kmeťko ako predseda biskupskej konferencie (stali sa nimi Eugen Filkorn⁴¹ a Alexander Buzna⁴²) a po jednom delegátovi mali vyslať Evanjelický a. v. biskupský úrad v Bratislave a Grécko-katolícky biskupský úrad v Prešove.⁴³ Jednotlivé okresné a štátne policajné úrady sa mali na zbor obrátiť vždy, keď došlo k akýmkoľvek pochybnostiam o správnosti postupu. Notári museli dodať presný popis pamiatky, najlepšie aj s fotodokumentáciou, odôvodniť prečo bol predmet alebo nápis považovaný za nevhodný a čím údajne poburoval verejnosť. Následne sa mali členovia zboru vyjadriť, či navrhujú predmet odstrániť, prípadne ako s ním má byť po kladnom rozhodnutí naložené. Poradný zbor vydal na základe týchto informácií výnos, ktorý bol pre kompetentné orgány záväzný.⁴⁴ Keďže veľké množstvo žiadostí o odstránenie pamiatky sa dotýkalo cirkevných predmetov, cirkevní delegáti v zbere vystupovali proti zásahom štátnych úradníkov v sakrálnych priestoroch, kým o tom nerozhodnú kompetentné biskupské úrady. Cirkev trvala na tom, že odstránenie predmetov vykoná vo vlastnej réžii. Notári a žandári boli oprávnení konať iba v prípade pamiatok v štátnych a súkromných rukách.⁴⁵ Tým boli aktivity a manévrovací priestor štátnej moci výrazne limitované.

Príklady z Nitry poukazujú na to, aký typ vyobrazení bol považovaný za problematický a aké sa v konkrétnych prípadoch navrhovali riešenia. Je symptomatické, že totalitná moc svoje postupy zámerne odôvodňovala národnými záujmami, potrebami občanov či náboženskými argumentami, hoci sledovala vlastné

---

iného sa podieľal aj na ohodnocovaní židovských pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku. APÚ v BA, f. POS – D, 1918 – 1957, i. č. 3518. Koncept listu ministerstva školstva a národnej osvety, ktorý mal byť adresovaný rôznym štátnym inštitúciami a biskupskému úradu v Nitre dňa 18. augusta 1943. K problematike ohodnocovania židovských pamiatok pozri aj: PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 3, 515-534. ISSN 0018-2575.

- 41 APÚ v BA, f. POS – D, 1918 – 1957, i. č. 3526. List Biskupského úradu v Nitre adresovaný prezídiu ministerstva školstva a národnej osvety dňa 28. augusta 1943.
- 42 APÚ v BA, f. POS – D, 1918 – 1957, i. č. 3528. List Apoštolskej administratúry v Trnave adresovaný ministerstvu vnútra dňa 25. augusta 1943.
- 43 Ďalšími členmi zboru boli: Ján Pöstényi – prelát, správca Spolku sv. Vojtecha v Trnave, Dr. Jozef Cincik – tajomník Matice Slovenskej. ŠAN – p. H. Krškany, f. OÚN, 1944, i. č. 144, k. 58. Opatrenie Ministerstva vnútra v Bratislave zo dňa 28. septembra 1943.
- 44 ŠAN – p. H. Krškany, f. OÚN, 1944, i. č. 144, k. 58. Obežník predsedu Poradného zboru pre prevádzanie vyhlášky č. 315/1943 Úr. nov. pri Ministerstve vnútra vydaný dňa 14. októbra 1943.
- 45 ŠAN – p. H. Krškany, f. OÚN, 1944, i. č. 144, k. 58. List Ministerstva vnútra v Bratislave adresovaný župným úradom, Mestskému notárskemu úradu v Bratislave, Okresným úradom, Ústrední štátnej bezpečnosti v Bratislave, Hlavnému veliteľstvu žandárstva v Bratislave, Policajnému riaditeľstvu v Bratislave a Prešove a Štátnemu policajnému úradu v Žiline dňa 15. novembra 1943.

ideologické a mocenské ciele. Najcitlivejšími miestami boli kostoly nachádzajúce sa v centre mesta, v prvom rade katedrála na Nitrianskom hrade. Tam sa nad hlavným oltárom nachádzala freska viedenského umelca Gottlieba Antona Galliartiho znázorňujúca sv. Štefana kľáčiaceho pred Pannou Máriou držiac v rukách červený vankúš so symbolmi Uhorského kráľovstva – svätoštepanskú korunu a žezlo. Freska bola vyhotovená počas úradovania biskupa Ladislava Adama Erdódyho v rokoch 1710 – 1720.⁴⁶ Prekážkou boli symboly Uhorského kráľovstva, ktoré podľa referujúceho policajného úradníka pohoršovali verejnosť.⁴⁷ V tomto prípade išlo o umelecké dielo, k ďalšiemu postupu sa mali vyjadriť pamiatkári aj cirkev. V novembri 1943 sa k predmetnej veci vyjadril biskupský úrad v Nitre, ktorý nesúhlasil s odstránením fresky tvoriacej súčasť pamiatkovo chráneného objektu.⁴⁸

Ďalším problematickým objektom bol morový stĺp na Pribinovom námestí oproti vchodu do areálu hradu. Na jeho podstavci boli zobrazené sochy sv. Štefana, sv. Ladislava a sv. Imricha – so symbolickou svätoštepanskou korunou na hlavách. Umelecké dielo bolo zhotovené v roku 1706 rakúskym sochárom Martinom Vogerlom, pričom donorom bol biskup Matyašovský.⁴⁹ Manipulovanie s touto pamiatkou spadalo pod povolenie ministerstvom školstva.⁵⁰ Biskupský úrad v Nitre považoval pamiatku za historicky a umelecky cennú a odmietol ju odstrániť a v tomto názore ho podporilo aj ministerstvo školstva.⁵¹ Nakoniec však museli ustúpiť požiadavkám ministerstva vnútra. Pri reštaurovaní mali byť svätoštepanské koruny na hlavách svätcov prerobené na „neutrálne“. Sochy sv. Šte-

46 V liste sa uvádzal biskup Matyašovský, ktorý však žiadnu prestavbu počas úradovania nevykonával. Pozri bližšie: JUDÁK, Viliam a kol. *Kolíška kresťanstva na Slovensku: Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Nitra: Biskupský úrad; Archeologický ústav SAV, 2011, s. 265. ISBN 9788097080983.

47 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Policajného oddelenia mesta Nitra adresovaný Obecnému notárskemu úradu v Nitre dňa 12. augusta 1943.

48 ŠAN – p. H. Krškany, f. OÚN, 1944, i. č. 144, k. 58. List Biskupského úradu v Nitre adresovaný notárskemu úradu mesta Nitry dňa 17. novembra 1943. Svätoštepanská koruna nebola z fresky odstránená. Pozri obrázkovú prílohu knihy: JUDÁK, ref. 46.

49 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Policajného oddelenia mesta Nitra adresovaný Obecnému notárskemu úradu v Nitre dňa 12. augusta 1943.

50 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Okresného úradu v Nitre adresovaný Notárskemu úradu v Nitre dňa 2. septembra 1943.

51 ŠAN – p. H. Krškany, f. OÚN, 1944, i. č. 144, k. 58. List Biskupského úradu v Nitre adresovaný notárskemu úradu mesta Nitry dňa 17. novembra 1943. Ministerstvo školstva dokonca tvrdilo, že sochy nemajú na hlavách svätoštepanskú korunu, ale barokovú, čiže „nezávadnú“. Aby sa predišlo nesprávnej identifikácii, vyžiadali si úradníci od ministerstva vnútra nákras uhorskej koruny. Nakoniec sa potvrdila hypotéza ministerstva vnútra. APÚ v BA, f. Pamiatkové orgány (ďalej f. PO), 1919 – 1951, k. 66. List ministerstva školstva a národnej osvety adresovaný nitrianskej sídelnej kapitule dňa 21. augusta 1943.

fana a Ladislava mali byť presunuté z prednej časti stĺpu (smerom k mestu) do jeho zadnej časti. Ich miesta mali zaujať postavy sv. Imricha a Vojtecha. Žiadna zo sôch nemala byť odstránená.⁵² Proti výmene sôch biskupstvo v Nitre namietalo, čo pamiatkové oddelenie ministerstva školstva nakoniec zohľadnilo.⁵³ Pamiatka však bola v prvej polovici roka 1944 zrekonštruovaná, pričom koruny na hlavách svätcov boli „zneutralizované“. K presunu sôch na súsoší nedošlo.

Otázna bola aj ďalšia pamiatka v nitrianskom starom meste. Na atike Veľkého seminára bola umiestnená socha sv. Ladislava so štítom, ktorý mal formu uhorského štátneho znaku. Podľa šetrenia úradníkov, návštevníkov mesta Ladislavov štít údajne poburoval.⁵⁴ Nitriansky notár sa po rozhovore so zástupcom rektora Františkom Nemcom snažil situáciu riešiť tak, že pôvodný znak mal byť zo štítu odborne skresaný a na jeho miesto mal byť osadený znak slovenského štátu.⁵⁵ V útrobach seminára boli prekážkou verejného poriadku dva obrazy znázorňujúce sv. Štefana a Ladislava držiacich symboly Uhorského kráľovstva. Donorom oboch obrazov bol biskup Matyašovský. Pochádzali z roku 1811.⁵⁶ Aj napriek tomu, že patrónom seminára bol aj naďalej sv. Ladislav a priestor nebol bežne obyvateľom prístupný, obrazy boli premiestnené.⁵⁷

Drakonický postup bol navrhnutý aj v kostolíku sv. Štefana v Párovciach. Týkal sa obrazu patróna kostola, umiestneného na hlavnom oltári. Maľba vznikla podľa odhadu približne v 18. storočí. Na obraze sv. Štefan drží v rukách vankúš so symbolmi Uhorského kráľovstva. Pri nohách mal vyobrazený uhorský štátny znak.⁵⁸ Podľa mienky miestneho notára mali byť problémové symboly na obraze zamalované. Aby však nakoniec nedržal sv. Štefan v rukách mazanicu, mali byť jeho ruky premaľované tak, akoby ich spínal k modlitbe. Už podľa navrhovaného opatrenia notára je zrejmé, že obraz nepovažoval za umelecky hodnotný. Na obranu obrazu sa postavil správca farností Michal Boleček, ktorý notára v prí-

52 Nie je zrejmé, či nakoniec k rekonštrukcii pamiatky došlo ešte v období existencie slovenského štátu. APÚ v BA, f. PO, 1919 – 1951, k. 66. List ministerstva školstva a národnej osvety adresovaný Biskupskému úradu v Nitre dňa 12. apríla 1944.

53 APÚ v BA, f. PO, 1919 – 1951, k. 66. List Biskupského úradu v Nitre adresovaný ministerstvu školstva a národnej osvety dňa 2. 5. 1944 a list ministerstva školstva a národnej osvety adresovaný Biskupskému úradu v Nitre dňa 8. mája 1944.

54 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Policajného oddelenia mesta Nitra adresovaný Obecnému notárskemu úradu v Nitre dňa 12. augusta 1943.

55 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Obecného notárskeho úradu v Nitre adresovaný Okresnému úradu dňa 30. septembra 1943.

56 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Policajného oddelenia mesta Nitra adresovaný Obecnému notárskemu úradu v Nitre dňa 12. augusta 1943.

57 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Obecného notárskeho úradu v Nitre adresovaný Okresnému úradu dňa 30. septembra 1943.

58 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Policajného oddelenia mesta Nitra adresovaný Obecnému notárskemu úradu v Nitre dňa 12. augusta 1943.

pade akýchkoľvek zásahov v kostolíku alebo jeho inventári odkázal na pamiatkové oddelenie ministerstva školstva.⁵⁹ Obraz mal byť nakoniec z kostola odstránený.⁶⁰ Ďalšou pamiatkou v chráme, ktorá vyvolávala záujem, bola skulptúra sv. Ladislava so svätoštepanskou korunou na hlave.⁶¹

Problematický objekt bol aj v piaristickom kostole. Nad hlavným oltárom sa nachádzal obraz sv. Ladislava na vzpínajúcom sa koni. Miestny notár považoval obraz za nevhodný, údajne najmä kvôli vzpínajúcemu sa zvieraťu,⁶² čo v ňom vyvolávalo obavy z modloslužobníctva a celkovo „*divné pocity miestnych obyvateľov a návštevníkov*“.⁶³ Na návrh miestneho notára, keďže obraz podľa neho nemal umeleckú hodnotu, malo byť dielo odstránené. Aj v tomto prípade namietal miestny farár Michal Boleček, ktorý úradníka odporúčal na patričné oddelenie ministerstva školstva.⁶⁴ Obraz mal byť podľa nariadenia okresného úradu z kostola odstránený.⁶⁵

Špeciálnu skupinu tvorili nápisy v cudzích jazykoch. Tieto sa nachádzali vo františkánskom kostole v Hornom meste, pri kaplnke Matky Božej pod Kalváriou a v kalvínskom kostole. Išlo v prevažnej miere o ďakovné nápisy pre svätcov. Vo františkánskom kostole bolo na stenách pripevnených 12 takýchto tabuliek v maďarskom jazyku. Priestor pri kaplnke pod Kalváriou obsahoval 47 tabuliek s pod'akovaním v maďarčine. V kalvínskom kostole, ktorý stál na Ulici 14. marca, boli umiestnené štyri pamätné tabule s nápismi v maďarčine a ďalšie nápisy v maďarčine, pripomínajúce cisára Františka Jozefa a ministerského predsedu pochádzajúce z roku 1911. Hoci chrám slúžil v prvom rade kalvínom s maďarskou národnosťou, v kostole mali bohoslužby aj slovenskí evanjelici, a pre-to mali byť nápisy z miesta odstránené.⁶⁶

---

59 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Obecného notárskeho úradu v Nitre adresovaný Okresnému úradu dňa 30. septembra 1943. Michal Boleček od roku 1941 pôsobil zároveň aj ako zástupca vládneho komisára mesta. *Nitrianska stráž*, 21. marec 1941, roč. 21, č. 11, s. 1, Nový zástupca vl. komisára v Nitre.

60 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Okresného úradu v Nitre adresovaný Notárskemu úradu v Nitre dňa 2. septembra 1943.

61 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Policajného oddelenia mesta Nitra adresovaný Obecnému notárskemu úradu v Nitre dňa 12. augusta 1943.

62 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Obecného notárskeho úradu v Nitre adresovaný Okresnému úradu dňa 30. septembra 1943.

63 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List miestnych veriacich adresovaný dolnomestskému rímskokatolíckemu farskému úradu v Nitre dňa 28. septembra 1943.

64 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Obecného notárskeho úradu v Nitre adresovaný Okresnému úradu dňa 30. septembra 1943.

65 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Okresného úradu v Nitre adresovaný Notárskemu úradu v Nitre dňa 2. septembra 1943.

66 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Policajného oddelenia mesta Nitra adresovaný Obecnému notárskemu úradu v Nitre dňa 12. augusta 1943. Pamätné tabule sa už

Kláštor na Zobore bol tiež prelustrovaný. V jeho prípade bola problémom socha sv. Štefana v nadživotnej veľkosti s typickou svätoštefanskou korunou na hlave. Socha sem bola umiestnená v roku 1850,⁶⁷ avšak po takmer storočí musela byť premiestnená na iné miesto, kryté kríkmí, vzhľadom na údajný poburujúci účinok na okoloidúcich Nitranov.⁶⁸

Posledným symbolom bol zvyšok milénárneho stĺpu na Zobore. Podstavec, na ktorom bol symbol tisícročného zaujatia vlasti Maďarmi umiestnený, bol údajne naďalej predmetom úcty maďarských spoluobčanov, najmä pri príležitosti maďarských národných sviatkov.⁶⁹ Zmienka o potrebe zmien sa objavila aj v regionálnej tlači. Autor v článku s názvom: *Odstráňte zbytky pomníka na Zobore!* vyzýval kompetentných úradníkov, aby konečne vyriešili otázku ruín „pomníka hanby“ slovenského národa. Nahradený mal byť novým, monumentálnym symbolom Slovákov – dvojkřížom.⁷⁰ Stĺp a pozemky pod ním mal pod kuratelou nitriansky župan Štefan Hašík a konečné rozhodnutie čo s ruinou, mala dať porada miestnych funkcionárov⁷¹. Podľa úmyslov kompetentných úradníkov mali byť ruiny pomníka zachované. Podstavec milénárneho stĺpa mal byť využitý pre nový symbol – slovenský dvojkříž, ktorý by vyhotovil architekt Otto Kapalla. Pamätník by sa stal novou atrakciou Nitry. Prestavba mala byť riešená komplexne, teda aj s patričnou infraštruktúrou, vybudovaním asfaltovej cesty až na vrchol Zobora.⁷² Nebol to jediný návrh na nový symbol Nitry. V au-

---

v súčasnosti vo františkánskom kostole sv. Petra a Pavla nenachádzajú. Nevedno, či boli odstránené v sledovanom období, alebo až neskôr. Roku 1944 sa isté práce v kostole robili, bola pri nich objavená aj freska, ktorá je na priečelí chrámu. V kalvínskom kostole sa v súčasnosti nachádza tabuľa venovaná cisárovi Františkovi Jozefovi. Nie je jednoznačné, či zvyšné nápisy boli odstránené v období druhej svetovej vojny. Pamätne tabule v maďarskom jazyku sa pri kaplnke pod Kalváriou v súčasnosti ešte stále nachádzajú, a to aj z obdobia pred rokom 1939. Ich počet je však oveľa nižší. Nie je možné zistiť, či tieto d'akovné tabuľky boli odstránené v rokoch 1939 – 1945, alebo až neskôr.

- 67 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Policajného oddelenia mesta Nitra adresovaný Obecnému notárskemu úradu v Nitre dňa 12. augusta 1943.
- 68 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. List Obecného notárskeho úradu v Nitre adresovaný Okresnému úradu dňa 30. septembra 1943.
- 69 ŠAN – p. H. Krškany, f. OÚN, 1944, i. č. 144, k. 58.
- 70 *Nitrianska stráž*, 1943, roč. 22, č. 31, s. 3, *Odstráňte zbytky pomníka na Zobore!*
- 71 ŠAN – p. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. Zápisnica napísaná v Nitre dňa 29. septembra 1943 na porade o zbytkoch milénárneho pomníka na Zobore.
- 72 Už v roku 1941 navrhli predstavitelia Hlinkovej mládeže v Nitre, aby bol na Zobore postavený osvetlený dvojkříž, viditeľný aj v noci. Akciu hodlal finančne podporiť aj Miestny odbor Matice slovenskej z usporiadaných peňazí za sochu M. R. Štefánika. AMS v MT, f. MOMS Nitra, 1919 – 1951 (1952), k. 192. List Miestneho odboru Matice slovenskej adresovaný Ústrediu Matice slovenskej v Turčianskom Svätom Martine dňa 28. septembra 1941. ŠAN – p. H. H. Krškany, f. ONÚN, i. č. 30, k. 7. Zápisnica napísaná v Nitre dňa 29. septembra 1943 na porade

guste 1943 zaslal županovi Haššíkovi návrhy na nové pomníky v Nitre sochár Vojtech Matušinec. Jedným z nich mal byť Pribinov pomník umiestnený na Zobore. Druhým návrhom bola socha Svätopluka, pričom nie je jasné, kde mala byť umiestnená.⁷³ Okrem týchto návrhov je nutné spomenúť aj ideu miestneho primára Závodského. Ten v roku 1940 zaslal kancelárii prezidenta republiky návrh na vystavanie národnej katedrály na vrchu Zobor. Námet si podporu zo strany prezidenta nezískal, nakoľko by si jeho realizácia vyžiadala veľké množstvo finančných prostriedkov.⁷⁴ Pozitívne sa k návrhu postavilo ministerstvo dopravy. Katedrála sa mala stať pútnickým centrom, čo by si vyžadovalo vybudovanie patričnej dopravnej infraštruktúry a služieb.⁷⁵ Návrh zostal nerealizovaný. Do skončenia vojny neboli podniknuté žiadne kroky a následne sa záležitosť stala bezpredmetnou.

Kvantitatívne boli najčastejším nedostatkom na území Nitrianskej župy nápisy v maďarskom jazyku. Išlo o tradičné ďakovné tabuľky, ktoré boli venované Panne Márii, prípadne niektorému zo svätých. V Nitrianskej župe bolo spísaných až 55 problémových miest. Zo svätcov sa najčastejšie objavovalo sochárske alebo maliarske vyobrazenie sv. Štefana (25 prípadov), svätého Ladislava (11 prípadov), svätého Imricha (10 prípadov) a svätej Alžbety (2 prípady). Svätci boli tradične vyobrazovaní s uhorskými symbolmi. Zriedkavejšie sa objavili znaky a erby označené za maďarské (6 prípadov) a zástavy s maďarskými znakmi, nápismi alebo vyobrazeniami svätých (5 prípadov). Situácia v meste ukazuje, že úsilie revidovať symboly nebolo vždy úspešné. Zvyčajne narazilo na nesúhlas cirkevných predstaviteľov, ktorí sa odmietali podriaďovať rozhodnutiu svetských úradov. Riešením bolo schovanie, zakrytie konkrétneho objektu, resp. sa správcovia pamiatky zdráhali dovtedy, kým celá vec nebola úradne zastavená.

Najmenšie problémy spôsobovalo odstránenie ďakovných tabuliek, voči ktorému cirkev nenamietala a prebehlo viac-menej bezproblémovo. V prípade vyobrazení svätých sa postoje štátnych a cirkevných predstaviteľov líšili. Otázky vyvolávala postava sv. Štefana. Ten totiž nezohrával úlohu iba v cirkevnom živote, ale jeho vnímanie malo aj politický rozmer, keďže bol v období revolúcie

---

o zbytkoch milénárneho pomníka na Zobore.

- 73 ŠAN – p. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1943, k. 33. List Vojtecha Matušinca adresovaný nitrianskemu županovi Štefanovi Haššíkovi dňa 21. augusta 1943. Zbierka na výstavbu sochy „prvému slovenskému kráľovi Svätoplukovi“ sa začala už v roku 1940. Zostavený bol aj prípravný výbor, ktorý mal akciu zaštitiť. *Nitrianska stráž*, 25. február 1940, roč. 20, č. 9, s. 1, Nitra postaví pomník Svätoplukovi.
- 74 APÚ v BA, f. PO, 1919 – 1951, k. 66. List kancelárie prezidenta adresovaný Predsedníctvu vlády Slovenskej republiky dňa 3. augusta 1940.
- 75 APÚ v BA, f. PO, 1919 – 1951, k. 66. List ministerstva dopravy a verejných prác adresovaný predsedníctvu vlády dňa 31. mája 1940.

v rokoch 1848 – 1849 inštalovaný do pozície uhorského národného hrdinu. Vďaka tomu bol akceptovaný katolíkmi i protestantmi, mal konfesionálny aj sekulárny rozmer. Masové oslavy kultu svätého Štefana začali až po roku 1891, keď sa, okrem pokračujúcej náboženskej funkcie, stal uhorský kráľ Štefan aj národným symbolom. Ako historická postava mal pôsobiť integrujúco, nadnárodne, nadkonfesionálne, zároveň legitimizovať maďarskú dominanciu v Karpatskej kotline.⁷⁶ V medzivojnovom období sa sv. Štefan stal neoddeliteľnou súčasťou maďarskej politiky revizionizmu, bol symbolom žiadanej a stratenej uhorskej integrity a symbolom túžby po revízii *status quo*. Pri rôznych príležitostiach sa k nemu opakovane vracalo ako k symbolu maďarstva a integrity, spájali sa s ním nádeje na úspech revizionizmu.⁷⁷ Na území Československa sa tradícia pripomínania sv. Štefana nevytratila úplne, hoci oslavy sa preniesli skôr do religióznych mantinelov. Svätý Štefan bol pripomínaný ako zakladateľ cirkevnej provincie či patrón cirkvi. Napriek úsiliu štátnych autorít sa v medzivojnovom období oslavy tohto svätca, založené na „národnom“ princípe, nevytratili úplne, a najmä v oblastiach obývaných maďarskou menšinou sa konali opakovane. Československá republika nemala záujem na úplnej eliminácii sv. Štefana, snaha o dôslednú likvidáciu svätoštepanského kultu a vôbec akýchkoľvek odkazov na sv. Štefana sa spája až s obdobím Slovenskej republiky 1939 – 1945. Okrem svätého Štefana pribudli aj ďalší svätí, ktorí boli označení za maďarských.

V prvej polovici roka 1943 sa v slovenskej tlači objavovali výrazne protimaďarsky zamerané články, opätovne vyvolávajúce aj záujem nemeckého protektora. Na skutočnosť, že tieto ataky slovenskej propagandy neboli v zhode s európskou koncepciou veľmoci Osi, upozorňoval Vojtecha Tuku aj nemecký vyslanec na Slovensku Hans Ludin. Tuka ubezpečoval nemeckých partnerov, že situácia sa znormalizuje, a že články boli iba reakciou na maďarskú politiku zo začiatku roka a útoky na slovenskú samostatnosť.⁷⁸ Zámer revidovať „maďarských“ svätcov mohol situáciu ešte vyostriť. Podľa pôvodných inštrukcií ministerstva vnútra sa o akcii s odstraňovaním sôch svätcov malo dozvedieť čo najmenej ľudí a na tlač bolo uvalené informačné embargo. Tento zámer o vykonaní

76 MICHELA, Miroslav. „A Home Should Be a Home to All Its Sons“: Cultural Representations of Saint Stephen in Slovakia during the Interwar Period. In HUDEK, Adam et al. *Overcoming the Old Borders: Beyond the Paradigm of Slovak National History*. Bratislava: Prodama, 2013, s. 97-110, tu s. 100. ISBN 9788089396269; MICHELA, Miroslav. Collective Memory and Political Change – The Hungarians and the Slovaks in the Former Half of the 20th Century. In *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs*, 2006, roč. 15, č. 3-4, s. 15-26. ISSN 1337-5482.

77 MICHELA, „A Home Should Be ...“, ref. 76, s. 105.

78 Bližšie pozri: LIPTÁK, ref. 31, s. 256-259. K maďarsko-slovenským vzťahom pozri aj: HÉTÉNYI, Martin. *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra: UKF, 2008, 218 s. ISBN 9788080944445.

akcie v tichosti sa nenaplnil. Zrejme ani ministerstvo neočakávalo početnejšie prejavy nesúhlasu zo strany cirkevných predstaviteľov, ale aj verejnosti. Postoj vlády bolo preto treba dôslednejšie vysvetliť. Nakoniec museli sami predstavitelia vládnej moci informačné embargo ohľadom revízie porušiť, pretože mnohí obyvatelia nechápali zmysel odstraňovania sôch svätcov, ku ktorým mali vybudovaný citový vzťah. Verejnosti bol proces odstraňovania príslušných symbolov prezentovaný ako prejav „*zdravého národného sebavedomia*“, odstránené mali byť „*pozostatky po časoch poroby a útlaku*“.⁷⁹ Tému neobišiel ani prezident Jozef Tiso počas návštevy Nitry pri príležitosti Cyrilo-metodských osláv, ktoré boli spojené s 10. výročím Pribinových osláv Nitre v dňoch 14. – 15. augusta 1943.⁸⁰ V prejave dal verejnosti odpoveď na otázku, prečo sa mali z kostolov odstraňovať predmety súvisiace s kultom sv. Štefana, sv. Imricha, sv. Ladislava a ďalších. Tvrdil, že svätoštefanská tradícia má byť na Slovensku dôsledne nahradzovaná cyrilometodskou: „*Ak má byť tradícia svätoštefanská, tak to nemôže byť tá, ktorá smeruje na utlačanie Slovákov a iných národností. My svätého Štefana doprajeme maďarskému národu a prajeme mu, aby sa čím hlbšie riadil podľa idey sv. Štefana. Ale, keď sv. Štefanovi ako takému ani nenapadlo, tým menej jeho potomkom nech napadá, aby sa stavali do protivy sv. Cyrilovi a Metodovi. Sv. Cyril a Metod majú domovské právo na Slovensku, domovskú príslušnosť o niekoľko rokov staršiu než ktokoľvek iný...*“⁸¹ Prezident a zároveň katolícky kňaz sa teda nepriamo odvolával na to, že sv. Štefan je obyvateľmi, najmä maďarskej národnosti, vnímaný skôr ako prvý uhorský kráľ – teda v politickej rovine, než ako šíriteľ kresťanstva, čiže v jeho duchovnej sfére. Svätoštefanská idea bola na Slovensku vnímaná ako revizionistická.⁸² Tiso v príhovore opäť upozorňoval na historickú koncepciu, ktorá bola vytvorená už v prvej polovici 19. storočia a odkazovala na veľkomoravskú tradíciu.⁸³ Prezidentov prívet zjavne reagoval na

79 *Nitrianska stráž*, 1943, roč. 22, č. 32, s. 1, *Národné sebavedomie*.

80 K problematike Pribinových osláv pozri napríklad: ARPÁŠ, Róbert: Pribinove slávnosti ako pripomienka cirkevno-národnej veľkomoravskej tradície. In *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 4, s. 655-674. ISSN 0018-2575; ARPÁŠ, Róbert. Kríza československej myšlienky? (Slovenská mládež v politických stranách v prvej polovici 30. rokov minulého storočia). In *Studia Historica Nitriensia*, 2016, roč. 20, č. 1, s. 123-134. ISSN 1338-7219.

81 *Nitrianska stráž*, 1943, roč. 22, č. 35, s. 1, Sv. Cyril a Metod majú domovské právo na Slovensku.

82 HANUS, Ladislav. Svätoštefanská idea so stanoviska slovenského a katolíckeho. In *Kultúra*, 1943, roč. 15, č. 5, s. 193-198.

83 ŠKVARNA, Dušan. *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica: UMB, 2004, s. 110. ISBN 8080550142; ŠKVARNA, Dušan – HUDEK, Adam. *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava: Typoset Print, 2013, 161 s. ISBN 9788097030285; HETÉNYI, Martin – IVANÍČ, Peter. *Poznámky k šíreniu kultu sv. Cyrila*

medzinárodnú situáciu – postup spojencov vo fašistickom Taliansku,⁸⁴ nemecké neúspechy v bitke pri Kursku, reálnu obavu z výrazného oslabenia Nemecka a následné možné snahy Maďarska zohrávať kľúčovú úlohu v Karpatskej kotline. Okrem toho, po transportoch židovského obyvateľstva z územia Slovenska sa hľadal nový nepriateľ, voči ktorému bolo potrebné sa vyhraniť. V tomto prípade mohol túto úlohu zastat' svätoštetanský kult. To nahrávalo myšlienke rýchlej a dôslednej eliminácie spomienky na svätoštetanskú ideu, na osobnosti Uhorského kráľovstva (hoci aj svätých) a na symboly s nimi spojenými. Prezident sa pred konfesionalne založeným obyvateľstvom snažil odôvodniť prekračovanie katolíckej vierouky, respektíve ju plasticky prispôbiť potrebám štátostany.

Odstraňovanie sôch svätých vyvolávalo medzi obyvateľmi rôzne reakcie. Okrem zriedkavých podporných zmienok v regionálnej tlači sa objavilo niekoľko jednotlivcov, ktorí sa so svojimi názormi obrátili priamo na príslušné úrady. Z Nitrianskej župy podal zaujímavé svedectvo o odozve úradných aktivít Štefan Gallo, farár v obciach Ujlak (dnes Veľké Zálužie) a Ireg (dnes Jarok). V liste informoval Poradný zbor na ministerstve vnútra, aký postoj zaujali veriaci v jeho farnostiach k úradnému zákroku proti soche sv. Štefana. Gallo tvrdil, že už pri príhovore prezidenta republiky v Nitre 15. augusta 1943 proti úcte k sv. Štefanovi, zdvihla sa medzi občanmi vlna nevôle a obyvatelia obcí sa vyjadrovali v tom duchu, aby: „... si štát urobil poriadok s Maďarmi, čo žijú teraz a svätcov nech nechá na pokoji“.⁸⁵ Vlna kritiky sa zvýšila po zásahoch úradov v kostoloch. Medzi obyvateľmi sa prejavila nespokojnosť, keď verejne vyhlasovali, že: „*toto ani nevereckí Česi nerobili, a ak by sa aj boli odvážili, ľudáci by celý svet zaplnili krikom, že vraj nám berú vieru. Ešte aj katolícka kňazská vláda siaha na svätých? Židom pobrali majetky, katolíkom berú svätých; Židov vyhnali do Poľska, maďarských svätých vyhánajú do Pešti; je ešte pán prezident kňazom, že toto trpí? Po maďarských pôjdu českí svätí a po nich ostatní, ešte aj sv. Jozef, Panna*

---

a Metoda v rokoch 1939 – 1945 na príklade mesta Nitra. In SOKOLOVIČ, Peter (zost.). *Život v Slovenskej republike: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava: ÚPN, 2010, s. 336-343. ISBN 9788089335374; HETÉNYI, Martin. Niektoré aspekty kultúrnej, umeleckej a osvetovej činnosti mesta Nitra v rokoch 1939-1945. In *Konštantínove listy*, 2015, roč. 8, č. 1, s. 78-87. ISSN 1337-8740; HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter. K problematike percepcie cyrilo-metodského kultu v moderných dejinách Slovenska. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2017, roč. 5, č. 2, s. 61-76. ISSN 1339-2204.

84 Bližšie pozri: KAMENEC, Ivan. Vnútropolitický vývoj a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. In KOVÁČOVÁ, Viera a kol. *Riešenie židovskej otázky v spojeneckých krajinách nacistického Nemecka. Zborník z konferencie konanej v dňoch 6. – 7. septembra 2011 v Múzeu Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2012, s. 9-16. ISBN 9788089514120.

85 ŠAN – p. H. Krškany, f. OÚN, 1944, i. č. 144, k. 58. List fára v obciach Ireg a Ujlak adresovaný Poradnému zboru na Ministerstve vnútra v Bratislave dňa 8. novembra 1943.

*Mária a Ježiš Kristus, lebo boli Židmi; neostane nám iba jeden svätý – Jánošík, lebo Cyril a Metod boli Grékmi, sv. Beňadik a Svorad zase Poliakmi ... ani Stalin nebude horší od dnešných vládarov“.*⁸⁶ K listu sa vyjadril aj úradník z miestneho notariátu, ktorý tvrdil, že to, čo malo byť odstraňovaním verejného pohoršenia a malo priniesť pokoj do miest, nakoniec vyvolávalo svár. Farár Štefan Gallo bol za svoj vyhranený postoj preverovaný štátnymi úradmi. Bol označený za hungarofila, stúpenca svätoštefánskej ideológie, a to aj napriek tomu, že od roku 1925 bol členom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Jeho počínanie malo byť nahlásené Biskupskému úradu v Nitre.⁸⁷ Ďalší osud farára nie je známy.

Podobné skúsenosti s reakciou občanov mal aj farár Rudolf Bílek z obce Urmín (dnes Mojmírovce), ktorý v liste Notárskemu úradu v Urmíne uviedol nasledovné: „ ... boli a sú nad týmto veriaci pobúrení a pohoršení, že im chcú svätých z kostola vyhostiť, padali poznámky, že mnohí vystúpia z cirkvi katolíckej, ak by k tomuto došlo“.⁸⁸ Skúsenosti notára v Jagerseku (dnes Jelšovce) boli odlišné. Kompetentných úradníkov na Okresnom úrade v Nitre informoval o situácii v obci Výčapy-Opatovce. V obci žilo národnostne zmiešané obyvateľstvo, pričom podľa notára bolo možné konštatovať, že obe národnosti sa na umelecké diela pozerali skôr z politického ako náboženského hľadiska a ich odstránenie bolo bezproblémové.

Nariadenia o lustrácii sakrálnych pamiatok teda vyvolávali rôzne reakcie. Cirkev považovala podobizne svätých za svoje vlastníctvo, ich sťahovanie z chrámov sa priečilo vierouke. Cirkevní predstavitelia citlivo reagovali na zasahovanie svetskej moci do kompetencií, niektorí odmietali spolupracovať s úradníkmi pri vytváraní zoznamov nevhodných objektov a požadovali jasné stanovisko a inštrukcie od cirkevnej vrchnosti. Duchovní nerozumeli tomu, prečo sa ministerstvo vnútra so žiadosťou o dodanie zoznamov „nevhodných“ predmetov neobrátilo priamo na biskupské úrady, ale agendu týkajúcu sa cirkevného majetku nechali na notariátoch. Ak chcel štát svoj zámer dotiahnuť do úspešného konca, bolo potrebné s cirkvou rokovať. Biskupská konferencia o otázke opätovne diskutovala na zasadnutí 13. októbra 1943. Biskupský zbor, podobne ako tomu bolo v roku 1941, odmietol pristúpiť na politickú hru, a to z vieroučných dôvodov. Eliminácia podobizní svätých sa považovala za obrazoborectvo. Cirkevní predstavitelia sa však úplne nebránili odstraňovaniu nevhodných nápisov, farieb a cudzích štátnych znakov, ktoré boli súčasťou vyobrazenia alebo inventá-

86 ŠAN – p. H. Krškany, f. OÚN, 1944, i. č. 144, k. 58. List farára v obciach Ireg a Ujllak adresovaný Poradnému zboru na Ministerstve vnútra v Bratislave dňa 8. novembra 1943.

87 ŠAN – p. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1944, k. 67. List prezídia Župného úradu v Nitre adresovaný ministerstvu vnútra dňa 10. mája 1944.

88 ŠAN – p. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1944, kr. 67. List dekana – rímsko-katolíckeho farára Rudolfa Bíleka adresovaný Notárskemu úradu v Urmíne dňa 4. októbra 1943.

ru kostolov.⁸⁹ Menšie predmety, ako napríklad zástavy a rôzne drobnejšie objekty s maďarskými nápismi, boli priebežne sťahované z kostolov. Väčšie zásahy mali byť vykonávané odborníkmi, ktorí ale neboli k dispozícii a rovnako tak ani finančné prostriedky. Rozhodnutie konferencie biskupov akceptovala aj vládna moc, keď 15. novembra 1943 ministerstvo vnútra oficiálne zastavilo administratívne, trestné alebo exekučné konanie proti cirkevným majetkom, na pôde ktorých sa nevhodné pamiatky nachádzali.⁹⁰ Spisovanie a odstraňovanie pamiatok zo sakrálnych priestorov zostalo v kompetencii cirkevných predstaviteľov, ktorí vec riešili v súčinnosti so štátom, pričom očakávali čiastočnú spoluúčasť na financovaní vykonaných prác. Ministerstvo financií však finančné požiadavky na rekonštrukciu pamiatok v roku 1944 odmietalo podporiť.⁹¹ Vyhláška sa naďalej plne vzťahovala len na sekulárne majetky a vládna moc sa ju snažila dotiahnuť do detailov. Termín vykonania všetkých zmien a nahlásenia osôb, ktoré odmietli spolupracovať sa najskôr určil na 20. januára a neskôr na 15. marca 1944.⁹² Môžeme sa domnievať, že väčšina problematických predmetov bola z verejných priestranstiev odstránená do stanoveného termínu. V nasledujúcom období už mala vládna moc oveľa závažnejšie problémy, ktoré súviseli s postupnými porážkami nemeckých vojsk, jeho spojencov a bombardovaním územia Slovenska. S tým súviselo ochabovanie podpory režimu zo strany občanov, a to aj u dovtedy agilných členov miestnych odborov HSLŠ.⁹³

Dianie okolo revízie sôch, symbolov a znakov poukazuje na snahy o dôsledné očistenie verejného priestoru. V prípade predmetov, ktoré sa spájali s obdobím Československa, bol priebeh akcie pomerne rýchly a bez závažnejších problémov. Na lokálnej úrovni dochádzalo aj k prípadom odstraňovania predmetov pochádzajúcich z 19. storočia. Priebeh bol nesystematický a často išlo o akcie konkrétnych jednotlivcov. Po prebratí agendy do kompetencie ministerstva vnútra v roku 1943 myšlienka „očistenia“ verejných priestranstiev od tzv. maďarských svätých nabrala na intenzite. Postup štátnej moci v tomto prípade ovplyvnila aj osoba, ktorá stála na čele ministerstiev a miera jej radikalizácie – teda Jozefa Si-

89 ŠAN – p. H. Krškany, f. OÚN, 1944, i. č. 144, k. 58. List Biskupského úradu v Nitre adresovaný notárskemu úradu mesta Nitry dňa 17. novembra 1943.

90 ŠAN – p. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1944, k. 67. List ministerstva vnútra adresovaný župným úradom, 15. november 1943.

91 APÚ v BA, f. PO, 1919 – 1951, k. 66. List Biskupského úradu v Nitre adresovaný ministerstvu školstva a národnej osvety dňa 2. mája 1944 a list ministerstva školstva a národnej osvety adresovaný Biskupskému úradu v Nitre dňa 8. mája 1944.

92 ŠAN – p. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1944, k. 67. List ministerstva vnútra adresovaný župným úradom dňa 15. novembra 1943.

93 ŠAN – p. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1944, k. 67. Situačné správy z okresov Nitrianskej župy za rok 1944.

váka na ministerstve školstva, respektíve Alexandra Macha na ministerstve vnútra. Okrem ideologickej roviny významnú úlohu zohrávali aj zahraničnopolitické kontexty a vzťahy s Maďarskom. Agenda bola obzvlášť citlivá v regiónoch, kde žila početnejšia maďarská komunita. V tomto smere bude do budúcnosti potrebné preskúmať reakcie maďarskej strany na popisované aktivity slovenských úradov. Zároveň možno konštatovať, že ide o jeden z prípadov, keď sa vládna moc dostala do konfliktu s cirkevnými úradmi a napriek pôvodne razantnému rozhodnutiu postupovať vo veci dôsledne, v konečnom dôsledku ustúpila. Odstraňovanie cirkevných pamiatok vyvolávalo v spoločnosti protichodné reakcie. Veľká časť obyvateľov v týchto predmetoch problém nevidela, boli prepojené s ich duchovným prežívaním, nevnímali ich ako politický problém. Druhú skupinu tvorili ľudia oddaní štátu, úzko s ním spolupracujúci a slepo podporujúci režim, a to vrátane niektorých cirkevných predstaviteľov z nižších stupňov hierarchie. Ak by bol pôvodný zámer vyhlášky dôsledne naplnený, znamenalo by to značné a nevyčísliteľné škody na kultúrnom dedičstve. Rýchla a bezproblémová výmena symbolov nebola, vzhľadom na reakcie v regiónoch, možná.

* Štúdia je jedným z výstupov projektu KEGA s názvom *Nitra a nitriansky región v čase totality 1939 – 1945* a projektu APVV č. 17-0199 *Kultúrny produkt regionálneho múzea v kontexte objektívnej spoločenskej potreby: Život v totalite v rokoch 1939 – 1945*.

REVISION DER ZEICHEN, SYMBOLE, DENKMÄLER UND STATUEN IN DER ZEIT DER AUTONOMIE UND WÄHREND DER SLOWAKISCHEN REPUBLIK 1938–1945: BEISPIEL DER STADT NITRA

ALENA MIKULÁŠOVÁ – MIROSLAV PALÁRIK

Die Statuen, Denkmäler, Denkmäler und Symbole in öffentlichen Räumen sind ein Gegenstand des Interesses verschiedener Wissenschaftsdisziplinen. In den letzten Jahren wird ihnen eine größere Aufmerksamkeit auch von den Historikern gewidmet. Im 20. Jahrhundert kam es auf dem Gebiet der Slowakei wiederholt zu massiven Wellen der Umbenennungen der öffentlichen Räume, Neuinstallationen von Statuen, Denkmälern, Gedenkstätten und Gedenktafeln, sowie zu den Bemühungen um eine konsequente Beherrschung des öffentlichen Raums. Die erste Welle war mit der Entstehung der Tschechoslowakischen Republik im Jahr 1918 und der Zerstörung der Symbole der österreichisch-ungarischen Monarchie verbunden. Zwanzig Jahre später, kurz nach der Erklärung der slowakischen Autonomie, sind von den Straßen, Plätzen, Parks und anderen öffentlichen Räumen die Gedenkstätten der tschechoslowakischen Staatlichkeit verschwunden und wurden allmählich durch neue Persönlichkeiten und Symbole ersetzt, die mit dem politischen Kampf für die slowakische Autonomie verbunden waren. Nach

der Erklärung eines unabhängigen Staates wurden die Gedenkstätten des gemeinsamen tschechoslowakischen Staates endgültig entfernt. Darüber hinaus fanden in 1943 umfangreiche Revisionen der Statuen, Symbole und Gedenktafeln, die mit den ungarischen Heiligen zusammenhingen, statt. Entfernt wurden die Bilder des Heiligen Stephanus, Ladislav, Imrich und der Heiligen Elisabeth, sowie die Danksagungstafeln den Heiligen auf Ungarisch. Die Gründe waren ideologisch und politisch. Die Beziehungen zum benachbarten Ungarn spielten ebenfalls eine wichtige Rolle. Die Aktion betraf sowohl säkulare als auch sakrale Räume, wobei die Regierungsgewalt auf den Widerwillen der Kirchenführer, sich der politischen Entscheidung zu unterwerfen, gestoßen hat, wodurch umfangreiche Schäden an Kulturdenkmälern verhindert wurden. In den kommenden Jahren ist das Interesse an einer konsequenten Umsetzung der Aktion erlahmt, und die Staatsvertreter wurden gezwungen, mehr dringende innen- und außenpolitische Fragen zu lösen.

Mgr. Alena Mikulášová, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra histórie FF UKF v Nitre
Hodžova 1, 949 01 Nitra
e-mail: amikulasova@ukf.sk

Mgr. Miroslav Palárik, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra histórie FF UKF v Nitre
Hodžova 1, 949 01 Nitra
e-mail: mpalarik@ukf